

UOT 002.2(091)**CÜMHURİYYƏT DÖVRÜNÜN ŞAIR-PUBLİSİSTİ**

A.Q.ƏZİMOVA
Bakı Dövlət Universiteti
aygunazim@mail.ru

Məqalədə istiqlalçı şair-publisist Əli Yusifin həyat fəaliyyətinə nəzər salınır. Burada onun həm şeirləri, həm də publisistik məqalələri tədqiq edilir. Millətin gələcəyi naminə üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə hazır olan gənc yazarın — müstəqil ölkənin vətəndaş şairinin saf duyğuları, doğma Vətəninə sevgisi, bağlılığı onun əsərlərinin təhlili əsasında diqqətə çatdırılır. Ədibin «Azərbaycan», «Qurtuluş», «İstiqlal», «İşıq» kimi mətbuat orqanlarında dərc olunan yazıları da önə çəkilir. Məqalədə repressiya qurbanı olmuş nakam vətən aşiqinin siyasi məhbusların ən ağır əzab və işgəncələrə, vəhşiliklərə cəlb edildiyi Solovkidən Daşkəndə qədər qarşılaşdığı maneələrə də aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: azərbaycançılıq, istiqlaliyyət, vətən, qəzet, publisistika

Qədim Qarabağda adı hörmətlə çəkilən bir nəsil vardı: Yusifzadələr nəslı. Nəslin patriarxı Hacı Mirzə Ələkbərin ikinci övladı Mirzə Cəlal Ünsizadə dövrün maarifpərvər ziyalılarından biri olmuş, din alimi kimi də böyük nüfuz qazanmışdır.

Görkəmli tədqiqatçı Firudun Şuşinski qeyd edir ki, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən Mirzə Cəlal Ünsizadə 40 ilə yaxın müəllimlik etmiş, ədəbi yaradıcılıqla, musiqi ilə məşğul olmuş, şeirlər, pyeslər yazmış, hətta tərcüməçilikdə də fərqlənmişdir. Onun mətbuatla - "İttifaq", "Hilal", "Həqiqəti-əfkar", "Buxarai-şərif", "Həqiqət", "Turan", "İqbal" qəzetləri ilə sıx əlaqəsi olmuş, "Sədayi-həqq", "Azərbaycan", "Maarif və mədəniyyət"də şeir, məqalə, tərcümə və publisistik qeydləri çap olunmuşdur.

Mirzə Cəlal Ünsizadə övladlarının da ali təhsil almasına nail olmuşdur.

1900-cü ildə doğma Şuşada Ünsizadələr ailəsində dünyaya göz açan Əli Yusif Mirzə Cəlal oğlu Yusifzadə bu nəslin layiqli davamçısı, parlayan bir ulduzu olur.

XX əsrin əvvəllərində ictimai-siyasi düşüncədə, milli məfkurədə baş verən dəyişikliklər Şuşa mühitində də özünü göstərirdi. Azərbaycan ədəbiyyatına və mətbuatına N.Vəzirov, F.Köçərli, H.Vəzirov, Ə.Ağaoğlu, Y.V.Çəmən-

zəminli, Ü.Hacıbəyli, X.İbrahim, C.Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlər bəxş etmiş Şuşa şəhəri maarif və mədəniyyətin beşiyi idi.

Orta təhsilini realni məktəbdə alan Əli Yusif yaradıcılığa 11 yaşından başlamışdır. Böyük rus təmsilçisi Krilovdan etdiyi tərcümə onun ilk yaradıcılıq məhsulu olur. 1911-ci ildə “İşıq” jurnalının 3-cü sayında dərc olunan tərcümənin təqdimatında yazılır: “On bir sinndə realni məktəbində ikinci sinifdə təhsilə məşğul olan bir şairin Krilovdan mənzum tərcüməsidir”. İbrətəmiz bir mövzuya həsr olunmuş bu təmsildə isə, zəhmətə qiymət verilir. Göstərilir ki, iş, zəhmət insanı həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən cilaladığı kimi, əmək alətlərinin də işləkliyi onun uzunömürlülüüyüdür ki, daim paslanmadan, kəsə-fətdən qoruyar:

Pas tutan söylədi ona: yoldaş!
Oldun. aya, nədən bu günə kəməş.
Günü-gündən məni basır nikbət,
Səni kim qıldı böylə xoşsurət?...
Dedi: işdir mənim pasımı açan,
İşsiz olmağ səni bu hala saçan.
Gümüş işlənməyə məkdir olar,
Dəmir işlənsə məsəldir gövhər olar

(“İşıq” jurnalı, 1911-ci il, № 3).

Təsadüfi deyil ki, Əli Yusif yaradıcılığının ilk məhsulları “İşıq”ın səhifələrində intişar tapır. Belə ki, jurnalının 15-ci sayında gənc yazarın orijinal əsəri “Balıq və pişik” dərc olunur. Zəngin danışiq dilini mükəmməl bilən Əli Yusif təmsili sadə, anlaşılan bir dildə təqdim edir:

Balıq yemək bunu təngə gətirib,
Demək olar aqlımı da itirib.

İmdi istər siçan ovuna gedə,
Kəsəyənlər tutub tüklərin didə.

Özlərinin igidliklərindən lovğalanan balıq və məstan (pişik) dostcasına siçan ovuna çıxırlar. Öz ovunu “oynadıb, öldürüb, sonra ötürüb” qayıdan məstan dostu balığı al qan içində görür. Balığın məskəninin zirzəmi olmadığını görən məstan onu suya salır, balıq suda canlanır. Kimin harada yaşamağa və nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirməyə çalışan müəllif ibrətəmiz bir şəkildə göstərir ki, bacarmadığı işə yapışan bəlalarla tapışar.

“İşıq”ın 26-cı sayında dərc olunan “Anaların təfavütü” hekayəsi mövzu baxımından maraqlıdır. Gənc yazar şifahi və yazılı ədəbiyyatı nənələrin (anaların) dili ilə fərqləndirir. Hekayədə göstərilir ki, qoca nənə hər gün nəvəsinə Falay dayının Qara Divi öldürməsinə, Divin qarnını yırtmasına, dəyirman daşından özünə əmud qayırtmasını söylərdi. Sonrakı günlərdə bu nağıllar dərviş

nağılları ilə əvəz olunur. Övladının getdikcə dərvişpərəst olmasından narahat olan ata ona qiraət kitabı alır və aparıb məktəbə qoyur.

Əli Yusif Yusifzadə burada maarifçiliyi təbliğ edərək məktəblərin millətin balalarının gələcəyində böyük rol oynadığını, nağılların “doğru və nəfəlis”nin kitablarda yazıldığını əsərin qəhrəmanının uşaqlıq xatirəsinin əsasında təqdim edir: “... ay nənə, kitabdan nağıl öyrənməyə nə lazımdır? Nənəsi cavab verdi ki, oxumaq ilə adam hər şeyin yaxşı yamanını bilir və yaxşı hekayələr öyrənir.”

«İşiq»dan sonra fəaliyyətini «Məktəb» jurnalında davam etdirən 13 yaşlı Əli Yusif jurnalın 2-si sayında «Vətənim» şeirini dərc etdirir. «Anadır hər kişiyyə öz vətəni» (A. Səhhət) ifadəsinin təsiri duyulan bu şeirdə şair Vətənə «valideyi-möhtərəməm» deyə müraciət edir, vətənə olan məhəbbətini ana-oğul arasında olan sevgiyə bənzədir:

Uca dağlar, dərələr səd oluyor,
Kim bənimlə sənə sərhəd oluyor?!
Bilmirəm kimdi bizə fərq qoyan.
Ana ilə oğulu ayrı salan?!

Vətəndən, torpaqdan ötrü ölümə hazır olduğunu bildirən şair:

Sən gedərsən, gedərəm əvvəl bən,
Ölərəm getsə bu namus, vətən!
Vətəni mən sevərim artıqaraq
Necə öz validəsin sevən uşaq!
Vətənim, valideyi-möhtərəməm!
Səni artıq. Yenə artıq sevərəm!

Yaradıcılığında azadlığını, müstəqilliyini əldə etmiş xalqına, millətində, yenicə qurulan azad, müstəqil, suveren dövlətinə məhəbbət ana xətt kimi keçir. Onun «Azərbaycan», «Qurtuluş», “İstiqlal” kimi mətbuat orqanlarında dərc olunan şeir və publisistik məqalələrində ürəyində vətənin bugünkü azadlığından doğan hiss və duyğuları, gələcəyə inamlı baxışları, yüksək əzmkarlıq, mübarizlik qabarıq şəkildə öz əksini tapır.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, Əli Yusif Rai 1917-ci ildə Şuşa Milli Komitəsinin üzvü olmuş, yerli əhalinin erməni millətçilərinin təxribatlarından qorunmasında da fəal iştirak etmişdir.

O, həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində dövrün aparıcı ziyalıları ilə birgə müxtəlif cəmiyyətlərin - “Yaşıl qələm”, “Ədəbiyyat cəmiyyəti”nin fəal üzvü olmuş, mətbuatda müstəqillik, azadlıq ideyalarını tərənnüm etmiş, böyük amalların- xalqın, millətin istiqlalının carçısı olmuşdur .

1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin açılış günü münasibətilə “Azərbaycan” qəzetinin xüsusu buraxılış nömrəsində Əli Yusifin “Prometey” məqaləsi dərc olunur. Məqalədə bu qədim yunan mifi-Apollon mənşəsindən əsətiri bir ilahə olan Prometeyin cəsərlə ilk dəfə

alovu göydən yer üzünə alıb gətirdiyi üçün çarmıxa çəkilməsi, qartallar tərəfindən cigərinin para-para qoparılıb yeyilməsi salnaməçi tərəfindən həm məsəl, həm də bir millətin, bir ölkənin tarixinə yazılan bir tale kimi göstərilir.

Əli Yusif Prometeyin yenidən dirildiyini, Azərbaycanın qayalarında parə-parə cigərindən həqiqət alovu saçdığını, o atəşgədədən nur doğduğunu yeni istiqlaliyyət qazanmış, türk xalqları arasında, həmçinin, bütün islam şərqə aləmində ilk müstəqil dövlət olan Azərbaycanın taleyi ilə bağlayır: “Bir zamanlar Şərqi atəşpərəstləri ziyarət üçün Azərbaycanın “Suraxana” atəşgədələrinə gəlir, onu təvaf edirdisə, imdi də yenə həman Şərqi bütün əsir, zəlif millətləri Azərbaycanın hürriyyət və istiqlalını, cümhuriyyətini təqdisə gələcəkdir. İştə bu gün o cümhuriyyət bütün mənasilə başlayır.”

Burada Əli Yusifin amalı - sonsuz məhəbbətlə bağlandığı doğma Azərbaycanı müstəqil və azad görmək arzusu qabarıq şəkildə özünü göstərir: “İnşallah, ən yaxın atidə atəşpərəstlər məbədi Azərbaycanı nurpərəstlər qütbü, mədəniyyət ocağı görməklə hər bir azərbaycanlı bəxtiyar olacaqdır. Yaşa, istəkli cümhur vətənimiz, yaşa ey Şərq tarixinin Prometeyi! Sən xalqa mənfəət verəcək alovlu nuru gögdən alaraq yerə saç, insanlara tapşır, istər bunun üçün səni edam etsinlər”.

Əli Yusif milli istiqlal ideyalarının bütün çətinliklərə baxmayaraq parlayacağı, böyüyəcəyi, yüksələcəyi, həmçinin müstəqil olmağın bütün kiçik millətlərin şuar və arzusu olduğunu əzmkarlıqla vurğulayır. Ədib “Milli qayəmiz” (“Azərbaycan” qəzeti. 1918, 10 dekabr) məqaləsində yazır: “Qafqasiya millətləri də xətt-hərəkətlərini bu bina üzərində qurmaq istiyorlar; hələ Gürcüstan bu xüsusda bəzi müvəffəqiyyətlər də qazanaraq müstəqil yaşamaq istədiyini hər an sübuta qalxışıyor“ (“Azərbaycan” qəzeti, 7 dekabr 1918-ci il).

Əqidəsindən, partiyasından asılı olmayaraq hər bir kəsi milli həyatla yaşamaq, milli hakimiyyətə nail olmaq üçün istiqlal şuarı altında birliyə çağıran ədib: “İstiqlal dedikdə artıq bütün mənsubiyyətlər,, siyasi məsləklər ortadan qalxaraq yalnız müstəqil Azərbaycan qalırkən onu yaşatmağa həpimiz namusumuzla borcluyuz” yazır.

Xaricdən və daxildən olan təhlükəli qüvvələrin yeni qurulmuş dövlətə qarşı apardıqları siyasətə qarşı mübarizəyə qalxan ədib yenidən əski sərhədlərə qayıtarıb əski zəncirlərdə, buxovlarda boğmaq istəyən xainlərə haqq səsinə ucaldır: “Bir millətin səsinə kəsmək, onu susdurmaq əsla qəbul degil. İstiqlal fikri bu gün bir necə nəfərə məxsus olmayıb, ümummillətin tələb etdiyi, çalışdığı bir amaldır...”

Vətənimizi Balkan xarabalarına müşabə etməmək, onu yabançı ayaqlara tapdağ etməmək üçün mütləqə müstəqil olmalıyıq. İdealsız bir millət, bir hökumət yaşamaz diyorlar.

İştə yeni doğmuş Azərbaycanımızın ideali: istiqlaliyyət və bunun hüsulunu yolunda səbat!”

Əli Yusifin “Azərbaycan” qəzetində dərc etdirdiyi “Sülhi-ümumi yolunda” məqşədləri nədir?”, “Bu günün vəzifəsi”, “Pəncərə önündə yarım saat”,

“Gənc nəsəl”, “Qarabağ məsələsi” və digər yazıları problem, fakt və hadisələrə münasibət, forma və məzmun baxımından təqdirəlayiqdir.

Tədqiqatçı-alimlər A.Bayramoğlu və N.Qəhrəmanlının araşdırmalarından aydın olur ki, Əli Yusif 1920-ci ilin yanvarın 14-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli təhsillə bağlı 99 nəfər gənci ilə birlikdə Fransaya göndərilir. Bu münasibətlə gənc türkçü şairin yanvarın 12-də “İstiqlal” qəzetində “Əlvida” başlıqlı şeiri dərc olunur.

Ey müqəddəs, şanlı, sevimli ölkə,
Haqqını halal et, biz gedər olduq,
Kim bilər qəzayı, dönməyiz bəlkə,
Haqqını həlal et, biz gedər olduq.

Burada doğma Vətəninə sevgi ilə yoğrulmuş bağlılığı, xalqın, millətin gələcəyi naminə üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə hazır olan, müstəqil ölkənin vətəndaş şairinin saf duyğularının misralara kökləndiyinin şahidi olursan. Qərbin Tarixi keçmişinə işarə edən Əli Yusif yazır:

Qərb yolu bəllidir, babamız getdi,
Günəşin izilə koşdu, fəth etdi.
Qərbdə ürfan varmış, gənclik eşitdi,
Haqqını halal et, biz gedər olduq.

Əli Yusif təhsil aldığı illərdə rus qoşunları Azərbaycanı işğal edir. Cümhuriyyətin süqutundan sonra Əli Yusif böyük çətinliklərlə üzləşməli olsa da, əzmkarlıq göstərmiş, məhrumiyyətlərə dözmüş, sonda vətənə qayıtmışdır.

Əli Yusifin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan bir ay əvvəl, aprel ayında yazdığı **“Qarabağ xəyanətlərinə”** (“Qurtuluş” jurnalı, 1920, №2) şeiri o xəyanətlərin qurbanı olan doğma Qarabagımızın bu günü ilə səsləşir.

Ucalır göylərə həşmətli, mübarək qayalar,
Qayalar altında məhəbbətlə parıldar hər dağ,
Dərələr, məşçərələr, vəhşi qaranlıq kahalar
Yəni qiymətli, fəzilətli bir ölkə: “Qarabağ”

Bu bənddə şair Əli Yusifin dünyaya göz açdığı “Qarabağ” torpağına, onun əzəmətli qayalarına, dağlarına, dərələrinə, meşələrinə, bütövlükdə ana yurdunun əsrarəngiz təbiətinə sonsuz vətən sevgisini görürük:

Uçuyor onda qürur ilə bütün qartallar,
Nerə baxsan meşə var, çay var, ağac var, dağ var.
Hər səda əks eləsə dağlara əlhən oluyor,
Sanki hər bir daşı söylər də qəzəlخان oluyor.
Qarabağ şeirlərin, nəğmələrin məskənidir,
Vaqifin, Asilərin türbəsidir, mədfənidir.
Qarabağ-yəni qəsayid və qəzəl dəryası,
Azəri tacının əy şəşədar alması..

Azərbaycanın baş tacının qiymətli qaşığı olan Qarabağ diyarını— qəhrəmanlıq, şeir, sənət ocağını, musiqi beşiyini, dahilərin son məskəninini özünə-məxsus şəkildə şeir dili ilə təqdim edir və bir rəssam fırçası kimi oxucunun

gözləri qarşısında “Qarabağ” tablosunu canlandırır. Oxucu bu tabloda gənc şairin vətən sevgisini, pak duyğularını görməyə bilmir.

Əli Yusif şeirin sonunda yurdunun, el-obasının başının üstünü alan kabuslara, xainlərə hökmlə etiraz səsini qaldırır, onları bu torpaqdan çəkilməyə, bu qarətlərə, qanlara son qoymağa çağırır:

Çəkil, ey çöhreyi-alması tutan jəng, çəkil,
Ay dağlarda gəzən teyfi-siyəhrəng, çəkil.
Çəkil, ay əllərini, xəncərini qanla yuyan,
Heç oyanmazmı məgər zənn ediyorsun uyuyan?
Çəkil, ey köyləri bərbad eləyən qarətgər!
Dul qadın kəsməyə məğrur olamaz bir əsgər!

Göründüyü kimi, azərbaycançılıq, milli ruh, vətənə, torpağa bağlılıq duyğuları ədibin istər publisistik məqalələrinin, istərsə də şeirlərinin əsasını təşkil edir.

1920-ci il 27 aprel tarixində Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğala uğradı. 1923-cü ildə vətənə qayıdan vətəndaş şair bir müddət “Kommunist” qəzeti redaksiyasında çalışır, həmçinin Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin fəal üzvü kimi fəaliyyət göstərir. Şairin sonrakı aqibəti isə çox acınacaqlı olmuşdur. Repressiya dalğası Əli Yusifi də öz ağışına aldı. Mərhum tədqiqatçı N.Qəhrəmanlının tədqiqatında göstərilir ki, Əli Yusif 1927-ci ilin fevralın 28-də Solovkiyə (Uzaq Şimal, Ağ dənizin Oneqa körfəzinin girəcəyi) sürgün edilir. Tarixdən məlumdur ki, həmin illərdə Solovki siyasi məhbusların ən ağır əzab və işgəncələrə, vəhşiliklərə cəlb edildiyi yerdir. Uzaq diyarda əzab və işgəncələrə məruz qalan Əli Yusif burada da öz amalından, əqidəsindən dönmür. O, 1937-ci ildə Daşkəndə göndərilir və 18 avqust 1938-ci ildə güllələnir. Əli Yusifə bəraət ölümündən 54 il sonra –1992-ci ilin mayında verilir.

Haqsız repressiyanın qurbanı olan bu fədainin 38 illik həyat mücadiləsi bugünkü nəsə bir örnəkdir:

Ey türk oğlu! Səni Tanrın Şərqə hadi göndərdi,
Yatmış yurdu qardaş kibi titrət, qaldır, oyandır!
Yeni məsud bir həyata dəvət eylə hər fərdi,
Yürəgində sönməyəcək bir təbii od yandır!...

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A., Əli Yusif, "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzeti, 1989, 28 iyul.
2. Ağayev İ. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeri, B., 2002, 124 s.
3. Абуталыбов Р. Азербайджанские студенты в Западной Европе / “Панорама” qəzeti, 1996, 15 mart.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (ədəbiyyat, dil, mədəniyyət quruculuğu), Bakı: Elm, 1998, 298 s.
5. Bayramoğlu Alxan. İstiqlalçı şair Əli Yusif. “Ədəbiyyat” qəzeti, 09 sentyabr 2005.
6. Qəhrəmanlı Nazif. Bətən və istiqlal aşiqi Əli Yusif. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2010, 283 s.
7. Cümhuriyyət ensiklopediyası. 2 cildə, I c. Bakı: Lider, 2004. 440 s.

ПИСАТЕЛЬ-ПУБЛИЦИСТ НЕЗАВИСИМОГО ПЕРИОДА

А.Г.АЗИМОВА

РЕЗЮМЕ

В статье описывается жизнедеятельность писателя-публициста Али Юсифа. Автор исследует стихи и публицистические статьи творца. Анализируются статьи творца, наполненные чистыми чувствами гражданина независимой страны, любовью к Родине, человека, готового на все ради будущего своего народа. Выдвигаются статьи творца в таких периодических органах, как «Азербайджан», «Гуртулуш», «Истиглал», «Ишыг». В статье вносится ясность о тяжелых пытках и истязаниях политических заключенных, с которыми они столкнулись на пути от Соловки до Ташкента.

Ключевые слова: азербайджанство, независимость, родина, газета, публицистика

POET AND PUBLICIST OF THE AGE OF INDEPENDENCE

A.G.AZIMOVA

SUMMARY

The article describes the life and activities of the poet-publicist Ali Yousif. The author explores the poems and articles of the writer. The writer's articles published in such periodicals as "Azerbaijan", "Gurtulush", "Istiqlal", "Ishig" are underlined. The author clarifies heavy torture against political prisoners, faced on the way from Solovki to Tashkent.

Key words: Azerbaijanism, sovereignty, birthplace, daily, publicity.